

POVRATNE MIGRACIJE I NOVA MEĐUNARODNA PODJELA RADA

Carl-Ulrik Schierup
Sveučilište Umea, Švedska

(SAŽETAK)

Pitanje povratka i reintegracije radnika-migranata u zapadnoevropskim zemljama smješteno je u strateške okvire zapadnoevropskog kapitala. U tim okvirima stvorene su različite periferne zone što ih čine mediteranske zemlje koje snabdijevaju radnom snagom središnje kapitalističke zemlje. Tokom vremena u (polu)perifernim zonama stvaraju se unutrašnja tržišta radne snage, no nedovoljno jaka za primanje sve većeg proletariziranog stanovništva od sedamdesetih godina do danas. Alternativa industrijskog rasta i samostalne tehnološke ekspanzije za takve zemlje međutim, ima danas malo izgleda zbog jakog pritiska centara da se kriza iz sedamdesetih prenese u osamdesete na poluperiferiju. U takvom okviru, pitanje povratka i reintegracije radnika-migranata iz mediteranskih zemalja, koji su otišli u pretkriznom periodu, ostaje veoma neizvjesno.

Pitanje povratka i reintegracije radnika-migranata postalo je od 1973. godine centralnom točkom rasprava u društvenim znanostima kao i u političkim tijelima i organima za planiranje u zemljama emigracije i imigracije.

U takvim se raspravama često zahtijeva da nakon repatrijacije radnika-migranata moraju slijediti različiti oblici pomoći zemljama emigracije od zemalja imigracije radi stvaranja ekonomskih mogućnosti za uspješnu reintegraciju migranata povratnika (vidi: Widgren, 1977 i 1979). Radi se o različitim oblicima pomoći za razvoj i zajmovima, a dijelom i o izravnom, poslovno motiviranom transferu kapitala iz imigracijskih zemalja u emigracijska područja.

Taj se problem najčešće javlja u pretjerano simplificiranom obliku, kao jednodimenzionalni odnos uzroka i posljedice; zar kapital ne bi mogao doći k radnicima u manje razvijenim zemljama, umjesto što sada radnici moraju slijediti imperativ kapitala koncentriranog u industrijskim centrima (razvijenih zemalja) (Schierup, 1973/74). Ponekad se to izražava i kao moralni zahtjev (Widgren, 1977).

Znanstvena istraživanja pokazala su, međutim, da ne postoji nikakav jednostavan odnos uzroka i posljedice među takvim varijablama (Marshall, 1973; Paine, 1979; Vaitsos, 1979; Widgren, 1979). Premda se može pokazati da povećana internacionalizacija kapitala (transnacionalne investicije) u mnogo

slučajeva dovodi do povećane nezaposlenosti među imigrantima u industrijskim centrima, takva se veza ne može ustanoviti u obrnutom slučaju. Tako Paine uvjerljivo dokazuje da smanjena eksploatacija radnika-migranata u industrijskim centrima ne bi trebala imati nikakvih implikacija na vjerojatnost da se taj kapital investira u emigracijskim zemljama kako bi se tamo eksploatirao jeftin rad radnika. Moglo bi se tvrditi slijedeće: ako je glavni cilj takvih teza vrednovanje kvalitete, dostupnosti i cijene radne snage, tada bi se direktno investiranje kapitala moglo prije očekivati u drugim dijelovima periferije, nego u tipičnim zemljama izvoznicama radne snage, kao što su, primjerice, mediteranske zemlje. Transnacionalni kapital u takvim slučajevima, kada se radi samo o cijeni radne snage, preferira druge zemlje periferije za direktne investicije a ne mediteranske zemlje (Paine, *ibid.*).

To sve ne znači da kapitalistička ekspanzija ne obuhvaća danas i Mediteran i druge dijelove evropske periferije, ni da takav razvoj ne može značajnije utjecati na stvaranje alternativnih mogućnosti zapošljavanja u emigracijskim zemljama za neke od onih imigranata koji su izgubili posao u industrijskim centrima, među ostalim i zbog rastuće nezavisnosti kapitala od nacionalne države kao determinante područja investiranja. To samo znači da se ne mogu dokazati izravne veze. Oba fenomena — i povećana nezaposlenost u centru i nove mogućnosti zaposlenja na periferiji tijekom sedamdesetih godina — relativno su nezavisni učinci faktora globalnog restrukturiranja kapitalizma. Regionalni izraz tog restrukturiranja je produbljanje i proširivanje kapitalističkih odnosa unutar evropske periferije (Mediteran, Istočna Evropa, Finska, Irska), povezano s povećavanjem političke i ekonomske integracije unutar ključnih industrijskih zemalja Zapadne Evrope.

Zapadna Evropa i njezina periferija — nova podjela rada

Produbljanje ekonomske krize u zapadnoevropskim ekonomijama od sedamdesetih godina izražava se kroz ekstenzivno ekonomsko restrukturiranje koje uključuje i interne i eksterne dimenzije.

Interna dimenzija obuhvaća eliminiranje ili restrukturiranje niza radno intenzivnih, nisko produktivnih procesa proizvodnje (neki su aspekti toga već obuhvaćeni spomenutim opaskama o razvoju zapadnoevropskog tržišta radne snage). Istovremeno se odvija i proces rasta političke i ekonomske integracije — najjasnije izražen u razvoju EEZ-a. On ima svrhu stimuliranja maksimalne koncentracije i centralizacije kapitala, jačanja kompetitivnog položaja u odnosu na japanski i američki kapital.

U eksternoj dimenziji, zapadnoevropski kapital je od šezdesetih godina, a posebice od početka sedamdesetih godina (u vezi s pojavom krize), predstavljao sve dinamičniji faktor u **procesu internacionalizacije kapitala**. Pod internacionalizacijom kapitala podrazumijeva se povećana funkcionalna diverzifikacija (podjela rada) i time izazvana geografska disperzija kapitalističkog načina proizvodnje po cijelom svijetu. Takav proces internacionalizacije odvija se pod kontrolom buržoazije visoko razvijenih industrijskih zemalja (Sjedinjene Američke Države, Japan, Zapadna Evropa), a prednjače najrazvijeniji dijelovi modernog kapitalizma — velike, takozvane multinacionalne ili transnacionalne kompanije.

Jedan je aspekt takvog ubrzanog procesa internacionalizacije povećana sposobnost optimalnog korištenja globalne podjele na određeni broj relativno izoliranih nacionalnih i regionalnih tržišta radne snage, među kojima postoje uočljive razlike s obzirom na političku tradiciju i stupanj organiziranosti radničke klase, nivo plaća te nivo i strukturu kvalificiranosti radne snage. Pojednostavnjeno govoreći, radno intenzivne grane, odnosno procesi proizvodnje realociraju se iz kapitalističkih centara u manje ili više razvijene **periferne zemlje** koje imaju relativno niži nivo plaća nego centri, odnosno visokoindustrijalizirane kapitalističke zemlje. Stvaranje suvremene tehnologije ključnog značaja i druga »obrazovno intenzivna« područja proizvodnje još se uvijek dominantno uspostavljaju unutar tradicionalnih kapitalističkih centara koji se danas — u vezi s krizom — podvrgavaju intenzivnom restrukturiranju odnosa proizvodnje, tehnološke strukture, tržišta radne snage i obrazovnog sistema. Elektronska industrija je danas u najvećem porastu u kapitalističkim zemljama centra, a ona zapošljava sve veći broj visokoobrazovanog osoblja. Elektronska industrija je danas veoma značajna za razvoj bilo koje druge vrste suvremene tehnologije.

Intenzivnije alociranje proizvodnje u periferiju je danas omogućeno općim poslijeratnim razvojem manje razvijenih zemalja: a) razvojem diverzificirane infrastrukture korištenjem zajmova za razvoj i interne mobilizacije kapitala, b) sve većom proletarizacijom radno aktivnog stanovništva (transformiranjem seljaka u »radnike« i stvaranjem golemih armija rezervne radne snage), c) time što sve veći dio stanovništva ekspanzijom obrazovnog sistema stječe minimum neophodnih kvalifikacija, d) razvojem industrijskih »središta« i eksploatacijom sirovina prethodnim investicijama kapitala transnacionalnog ili lokalnog značaja, e) pojavom poduzetne i progresivne lokalne buržoazije, politički i ekonomski integrirane s buržoazijom kapitalističkih zemalja centara i ovisnom o njoj.

Obujam i oblik kapitalističkih investicija ovisit će o postojanju spomenutih faktora na određenom lokalitetu, o njihovoj konkretnoj upotrebnoj vrijednosti i optimalnoj kombinaciji tih faktora unutar svake pojedine društvene formacije unutar kapitalističke periferije. Na temelju takvih, manje ili više optimalnih, kombinacija faktora kapitalističkog razvoja, manje razvijene zemlje mogu se podijeliti u različite kategorije: zemlje periferije prvog i drugog ranga, periferijske zemlje prvog ranga su one u kojima postoje najpovoljniji uvjeti za razvoj kapitalističkih odnosa proizvodnje u velikim razmjerima. Najvažniji dio periferije prvog ranga za suvremeni zapadnoevropski kapitalizam su danas upravo mnoge zemlje tradicionalne izvoznice radne snage evropske periferije (Mediteran, Irska, Finska).

Daljnji važni aspekt internacionalizacije kapitala i kapitalizma je unutarimperijalistički **rivalitet za tržišta** u situaciji u kojoj tradicionalna tržišta kapitalističkih centara postaju zasićena određenim vrstama proizvoda (Nikolinakos, 1977) i u kojoj rastuća proizvodnja sve više zahtijeva globalno proširivanje tržišta. Razvojem nove radničke klase u zemljama periferije

1) Pod »obrazovno intenzivnim« podrazumijevaju se takvi procesi proizvodnje s kojima je povezano korištenje visokokvalificirane radne snage u velikim razmjerima. Udio kvalificirane radne snage unutar ukupne radne snage u različitim proizvodnim procesima naziva Emmanuel Arrighi (1977) »organskim sastavom radne snage«, kovanica je sastavljena analogijom s tradicionalnim marksističkim konceptom »organski sastav kapitala«.

stvaraju se nova tržišta za potrošnu robu, premda se važnost takvih tržišta umanjuje s obzirom na relativno niske nadnice. S druge strane, nova tržišta za investicijska dobra se stvaraju unutar periferije, paralelno sa samim procesom industrijalizacije.

Za manje razvijene zemlje (kapitalističke periferije) internacionalizacija kapitala znači pojavu takozvanog »zavisnog kapitalističkog razvoja« ili »zavisne industrijalizacije«. Značajka je tog procesa njegova **egzogena** priroda, u suprotnosti s tradicionalnim, endogenim procesom industrijalizacije i razvoja u kapitalističkim zemljama centra (Zapadne Evropa, Sjedinjene Američke Države, Japan). To znači, da je transnacionalni kapital koncentriran u centrima pokretački faktor i uvjet opstanka. Proces se odvija pod njihovom kontrolom i poprima oblik povećane **integracije** unutar kapitalističkog ekonomskog sistema centara.

Ključni element kontrole procesa internacionalizacije transnacionalnog kapitala je kontrola koju sam transnacionalni kapital radi na tehnološkom razvoju. Tradicionalni (kolonijalni i neokolonijalni) oblici zavisnosti periferije zamjenjuju se novim oblicima tehnološke zavisnosti. Glavni sektori razvoja suvremene tehnologije koncentrirani su u centrima, kao i dominantni dio industrijskih istraživačkih i razvojnih djelatnosti². Razvoj informacijske tehnologije je danas značajan faktor osiguravanja centralizirane kontrole (smještene u metropolama visokoindustrijaliziranih zemalja) nad različitim interesima transnacionalne politike svjetskog širenja procesa kapitalističke proizvodnje.

U vezi s razvojem **Nove međunarodne podjele rada** (to jest, zavisnih oblika industrijalizacije) pojavljuje se **hijerarhizacija** unutar manje ili više razvijenih zemalja »zavisne industrijalizacije«. U razvijenijima od njih, kao što su primjerice Španjolska, Izrael i druge mediteranske zemlje i zemlje poput Južne Afrike i Južne Koreje, razne vrste potrošnje potiču razvoj industrije, isto tako kao i teške industrije, a donekle se proizvode i investicijska dobra, dok su značajke manje razvijenih zemalja postojanje i razvoj relativno izoliranih otoka jednostavnih potrošno-orijentiranih industrijskih grana ili najjednostavnijih dijelova (sastavljanja na tekućoj vrpici) kompleksnih internacionaliziranih procesa proizvodnje.

Najnaprednije zemlje zavisne industrijalizacije su istovremeno i one koje su najbolje integrirane unutar svjetskog tržišta. Njih Nikolinakos naziva »periferijom prvog ranga« (Nikolinakos, 1973). U odnosu na manje razvijene zemlje periferije (periferiju »drugog i trećeg ranga«) one često imaju ulogu koja se naziva »subimperijalističkom«³, posredujući u izvozu određenog dijela kapitala u takve zemlje, kao i u osnivanju nekih grana lake industrije i izvozu nekih vrsta investicijskih dobara. U isto vrijeme one same pokazuju visok stupanj zavisnosti o trgovini s pojedinačnim kapitalističkim centrima ili grupama zemalja centra (kao što su odnosi između Mediterana i Zapadne Evrope).

2) Od ukupnih izdvajanja za istraživanja i razvoj 1971. godine, 86% je bilo koncentrirano u visokoindustrijaliziranim kapitalističkim zemljama, 12% u Sovjetskom Savezu i Istočnoj Evropi, a ostatak (2%) je bio raspodijeljen u ostalom svijetu. Na Zapadu dvije trećine procesa istraživanja i razvoja obavlja se unutar privatnih koncerna, dominantno transnacionalne prirode (Carlsson, 1981).

3) Za analizu tog koncepta vidi: Nikolinakos, 1977.

Drugi aspekt subimperijalizma je razvijanje migracija radne snage iz periferije drugog i trećeg ranga u zemlje periferije prvog ranga, to jest u subimperijalističke zemlje. Tako danas u Evropi Grčka uvozi radnu snagu iz Pakistana, Indije, Sudana, da bi održavala niske nadnice te tako očuvala uvjete za investiranje kako nacionalnog, tako i transnacionalnog kapitala (Nikolinakos, 1975). Španjolska i Italija također su postale uvoznice radne snage tijekom sedamdesetih godina, u isto vrijeme kad su stotine tisuća njihovih radnika migranata u inozemstvu.

U drugim mediteranskim zemljama — primjerice, u zemljama Magreba — gdje je proces industrijalizacije manji, novijeg datuma i većim dijelom zasnovan na kapitalno intenzivnim granama proizvodnje (na primjer, rafinerije nafte), relativno manje važni učinci politike industrijalizacije na zapošljavanje spriječili su razvoj djelotvornog unutrašnjeg tržišta. Ono što se tamo događa može se opisati kao upadljiva orijentacija prema izvozu, s jedne strane, a s druge strane kao postojanje strukturalno determiniranog siromaštva koje se pogoršava zbog visoke stope nataliteta. Ono što se događa je ekonomska **marginalizacija** velikih dijelova stanovništva, njihovim isključivanjem iz normalnih obrazaca ekonomske aktivnosti unutar kapitalističkog industrijalizma. To se odnosi i na sferu proizvodnje kao i na sferu raspodjele (Obregon, 1974). Istovremeno se odvijaju intenzivni procesi proletarijizacije seljačkih masa tih zemalja, na osnovama napredovanja »zelene revolucije« i paralelne proletarijizacije tradicionalnih zanatlija i trgovaca, na osnovama industrijalizacije i ekspanzije kapitalističkog poduzetništva u trgovinu potrošnim dobrima. Proces »zavisne industrijalizacije« nije urodio ni ekonomskom ni političkom stabilizacijom u takvim zemljama, niti je riješio bilo kojeg od njihovih temeljnih socijalnih problema. Stoga je kontinuirani izvoz viška radne snage vitalno važan za takve zemlje.

Perspektive reintegracije

Proces »zavisne industrijalizacije« je okvir unutar kojeg se mogu razumjeti i interesi mediteranskih emigracijskih zemalja i njihove inicijative u pravcu organizirane povratne migracije i reintegracije radnika-migranata.

Najprije, povratak i reintegracija određenog broja radnika-migranata mogao bi stimulirati ekonomski razvoj rješavajući postojeća »uska grla« na tržištima radne snage emigracijskih zemalja, a također time bi se izbjegla nužna posljedica trajnog gubitka vrijednog ljudskog faktora, koja bi nastala integracijom radnika-migranata u imigracijske zemlje. Za zemlje imigracije repatrijacija većeg broja radnika-migranata smanjila bi neproduktivna socijalna davanja, a također bi to bio i način izbjegavanja cijelog niza uzročnika aktualnih ili potencijalnih političkih konflikata i socijalnih problema.

Drugo, mjesto emigracijskih zemalja unutar razvoja nove međunarodne podjele rada stavlja često izražavanu zamisao o kombiniranju **reintegracije** migranata-povratnika s povećanim **izvozom kapitala** iz imigracijskih u emigracijske zemlje u drugačiju perspektivu, za koju se čini da omogućava da raširenija reintegracija postane i realna mogućnost i prihvatljiva strategija. I imigracijske i emigracijske zemlje trebale bi imati sve veći broj zajednič-

kih ekonomskih interesa u tome da omoguće migrantima-povratnicima funkcionalno sudjelovanje u većem broju razvojnih i industrijalizacijskih projekata, koji bi se u cjelini ili djelomično financirali inozemnim kapitalom. Migranti-povratnici odgovarajućih profesionalnih profila mogu imati važnu ulogu kao kvalificirani radnici u realizaciji takvih projekata ili migranti-povratnici mogu usmjerenim investiranjem svojih ušteda u mala privatna poduzeća doprinijeti formiranju cijelog niza infrastrukturnih uvjeta za industrijalizaciju i za proširivanje tržišta, putem osnivanja mreže radionica za servisiranje i popravke (Dietzel, 1971). I konačno, postoji već spomenuti nedostatak čak i nekvalificirane ili polukvalificirane radne snage u nekim zemljama ili područjima emigracije (Španjolska, Italija, Grčka, Slovenija, itd.).

Postoji, međutim, velik broj ekonomskih, obrazovnih i čak kulturalnih faktora, kao i različitih političkih interesa, koji sprečavaju da su konkretne inicijative za uspješnu reintegraciju migranata-povratnika u većim razmjerima.

Najprije se mora ukazati na konfliktne interese postojećih aktera. Prema kojim bi se grupama unutar populacije radnika-migranata trebala prvenstveno usmjeriti politika reintegracije? Tko treba platiti socijalne i infrastrukturne troškove u vezi s povratkom i reintegracijom velikog broja radnika-migranata — zemlja emigracije ili imigracije, javni ili privatni poslodavac, sami migranti?

Poseban se problem postavlja nužnošću uspostavljanja cjelokupnog sistema stjecanja kvalifikacija i prekvalificiranja migranata-povratnika. U stvari, moglo bi se pretpostavljati da bi moralo biti moguće integrirati mnoge povratnike unutar istih proizvodnih grana u kojima su bili zaposleni kao radnici-migranti u Zapadnoj Evropi. Takvo je shvaćanje posljedica današnjeg restrukturiranja unutar međunarodne podjele rada — određene industrijske grane, koje su masovno zapošljavale radnike-migrante u zapadnoevropskim zemljama šezdesetih i ranih sedamdesetih godina, predstavljale su važne elemente unutar procesa ubrzane industrijalizacije u mediteranskim zemljama tijekom sedamdesetih godina. Trebalo bi to, međutim, očekivati, budući da se takvi procesi proizvodnje sad uspostavljaju iznova (ne pripadaju ranijoj strukturi industrija za supstituiranje uvoza) i to unutar evropske poplu-periferije, one će se izgrađivati na temelju visokog stupnja kapitalno-intenzivne orijentacije. Takvi visokoracionalni i visoko-produktivni objekti nadalje će biti u sklopu suvremenog kapitalističkog oblika podjele rada, suvremene tehnologije i modernih procesa rada, a to će sve biti bitno različito od onih uvjeta u kojima su bilo kvalificirani ili nekvalificirani radnici bili podvrgnuti tijekom rada u zapadnoevropskim zemljama. Manje ili više ukupni proces stjecanja kvalifikacija ili prekvalificiranja koji će biti potreban za migrante-povratnike da bi se uključili u industrijsku strukturu domovine, pogodovat će mlađim radnicima s određenim stupnjem osnovnog obrazovanja (opće obrazovanje i kvalifikacija), ali može se pretpostavljati da će upravo stariji radnici-migranti i migranti s veoma malim formalnim obrazovanjem ili kvalifikacijom, ali sa snažnom tradicijskom povezanošću s domovinom (koji su često izgubili posao u Zapadnoj Evropi upravo zbog nedostatka fleksibilnosti u zapošljavanju), biti oni koji će biti subjektivno najviše motivirani za povratak u zemlju podrijetla.

Tako će dvostruki filter **selekcije** ograničiti broj migranata-povratnika koji imaju stvarne mogućnosti za zadovoljavajuću reintegraciju u domovini. U imigracijskim zemljama postoji čitav niz razloga što najfleksibilniji, najbolje kvalificirani migranti imaju najbolje objektivne i subjektivne uvjete za integraciju i asimilaciju. Unutar skupine stvarnih migranata-povratnika, opet će ta ista kategorija imati najbolje mogućnosti za uspješnu i dugotrajnu reintegraciju, unutar domaćeg tržišta radne snage koje je u najvećem broju slučajeva i kompetitivno i selektivno. Najkompetitivniji sektor takvih tržišta su poslovi za nekvalificirane ili polukvalificirane radnike, najčešće izložen pritisku golemih rezervnih armija radne snage sastavljenih od različitih tipova populacijskog viška (latentnog viška u poljoprivrednim krajevima, nezaposlenih u gradovima, viška u drugim zemljama periferije).

Istina je da postoji veliki manjak radne snage u nekim regijama i nekim stratezijski važnim ekonomskim sektorima i pojedinačnim tipovima proizvodnje i usluga u gotovo svim emigracijskim zemljama. To je upravo glavna determinanta rastućih interesa vladajućih grupa u tim zemljama za programe povratne migracije i reintegracije. Također je istina da u nekim slučajevima takva nestašica radne snage može čak postojati u odnosu na cjelokupnu nekvalificiranu radnu snagu i da može biti toliko ozbiljna da se čini kao najvažnije usko grlo za djelotvorno odvijanje cjelokupnog ekonomskog procesa. To se čini primjenjivim na slučaju Grčke (Nikolinakos, 1975) i SR Slovenije u Jugoslaviji.

Sumnjam, međutim, da se čak i takva nestašica radne snage općenito može smatrati samom po sebi povoljnim uvjetom za povratak većeg broja nekvalificiranih radnika u takve regije. Takvu sumnju temeljim na dvije premissa. Jedna se odnosi na uočljivu diskrepanciju između subjektivnih očekivanja migranata-povratnika i objektivnih uvjeta rada i nivoa plaća i socijalnih službi, koje će kapital i država u domovini biti u stanju ponuditi migrantima-povratnicima. Druga se odnosi na nekongruentnost između strukture radnika-migranata (emigranata i povratnika) i obrasca razvoja/ekonomskog rasta u zemljama podrijetla.

Diskrepancija između objektivnih i subjektivnih aspekata situacije radnika-migranata u povratku potencirana je i samim procesom migracija, tijekom kojeg migranti stječu nove potrebe. To znači struktura i nivo potrošnje se dramatično mijenjaju tijekom procesa migriranja, ali također i navike u vezi s radnim mjestom, stavovi prema radu i prema životu uopće. Tako, primjerice, nove navike koje radnici-migranti stječu u vezi s potrošnjom nisu površne, prolazne prirode, već postaju sve više njihovim prožimajućim, društveno potrebnim značajkama (Schierup, 1973 i 1977). To opet znači da se društvene i ekonomske mogućnosti koje su radnici-migranti ostavili u zemlji podrijetla čine još više nezadovoljavajućima. Tako se ne može očekivati da će migranti-povratnici biti voljni prihvaćati uvjete rada, i općenito ekonomsku i društvenu situaciju, koje su znatno ispod nivoa onih uvjeta kakve bi zadržali ostankom u zemljama imigracije. Također, sa stajališta mogućnosti potrošnje (koje ima visok status među radnicima-migrantima) naknade nezaposlenima u inozemstvu predstavljaju situaciju koja više zadovoljava nego nadnice nisko kvalificiranih radnika u zemlji podrijetla. Negativno vrednovanje ekonomskih mogućnosti u domovini mora se smatrati temeljnim

uzrokom općenito visokog postotka onih migranata-povratnika koji iskazuju motivaciju za reemigracijom već nakon nekog vremena što provedu u domovini. Rezultati empirijskog istraživanja provedenog u Grčkoj (Unger, 1981) — zemlji koja je nekoliko godina uvozila radnu snagu iz manje razvijenih zemalja periferije — vrlo su ilustrativni: 56,7% svih ispitanika (migranata-povratnika) obuhvaćenih istraživanjem odgovorilo je da bi ponovno emigrirali kad bi za to postojala mogućnost (također, 58,6% ispitanika koji su obavljali službeničke poslove izjavilo je da bi ponovno emigrirali). Samo 20% ispitanika koji su obavljali radničke poslove izjavilo je da imaju dobre mogućnosti da nađu zadovoljavajući posao u Grčkoj, 80% je izjavilo da bi željeli promijeniti posao kojeg momentalno obavljaju. Samo 9,4% ispitanika preporučilo je grčkim radnicima-migrantima u inozemstvu da se vrate u zemlju. 27,5% ispitanika izjavilo je da se treba vratiti, pod uvjetom garantirane ekonomske sigurnosti. Niske plaće, niski stupanj zadovoljstva poslom i niska pokretljivost zaposlenih važni su faktori takvih negativnih stavova. Međutim, čini se da je iskustvo nezaposlenih također jedan od glavnih faktora. Istraživanje je provedeno tijekom 1980. godine u Ateni, Solunu i Serresu — glavnim centrima ekonomskog rasta u Grčkoj.

U stvarnosti će takva kompleksna a kontradiktorna situacija često dovesti do povećavanja internih migracija (primjerice, iz južnih dijelova Jugoslavije u Sloveniju), umjesto do kontinuirane povratne migracije velikih razmjera.

Druga razvojna tendencija — kao u slučaju Grčke (Nikolinakos, 1975), Španjolske i Italije — je »afrikanizacija« tržišta radne snage, uvoz jeftine i poslušne radne snage iz zaostalijih zemalja periferije. Ona naglašava potrebu buržoazije novoindustrijaliziranih zemalja poluperiferije za održavanjem niske cijene radne snage, podržavanjem kompetitivnosti na tržištu radne snage, te tako održavajući vlastitu kompetitivnost unutar sve oštrijih zahtjeva i sve veće selektivnosti svjetskog tržišta. Posebna je dimenzija takve tendencije brzo povećavanje ilegalne imigracije u takve zemlje. U Španjolskoj se danas nalazi između 70 000 i 300 000 ilegalnih imigranata, u Italiji između 100 000 i 500 000 (Widgren, 1981). Ilegalni imigranti ugrožavaju kompetitivnost i pregovaračke pozicije nekvalificirane radne snage i pridonose povećanju nekontrolirane kompeticije na tržištu rada⁴.

Što se tiče politike povratne migracije, u sadašnjoj se fazi situacija čini paradoksalnom. Zbog dominantno »tradicionalnog« ruralnog podrijetla nisko kvalificirane radne snage, jake spone sa zemljom i mjestom podrijetla čine takve radnike latentno mnogo više motiviranim za povratak i reintegraciju, od radnika s višim kvalifikacijama koji su u pravilu urbanog podrijetla i kozmopolitske orijentacije. Istovremeno, i kriza i opći selektivni mehanizmi visokorazvijenog zapadnoevropskog kapitalizma reproduciraju masovno socijalnu alijenaciju i smanjuju izgleda za budućnost među defavoriziranim dijelovima migrantske populacije u zapadnoevropskom društvu, te, pretpostavlja se, istovremeno produciraju i povećavanje motiviranost za povratno migriranje. Na žalost, međutim, strukturalne značajke tržišta radne snage

⁴ Za analizu strukturalnih uzroka za ilegalno imigriranje u Francusku i uvjete održavanja ilegalnih migranata u francuskom društvu vidi: Lefebvre, 1980 i 1979; Schierup, 1980. Iskustva ilegalnih migracija radne snage vjerojatno bi bila korisna za razumijevanje današnje situacije u Španjolskoj, Italiji i Grčkoj.

emigracijskih zemalja Mediterana i uvjeti za reprodukciju radne snage u pravilu destimuliraju reintegraciju upravo tih kategorija radnika-migranata. Ako se takva situacija produži, ili čak pogorša, mogla bi se predvidjeti i pojava problema međunarodne »getoizacije« u Evropi, to jest, pojava mase sve marginaliziranijeg međunarodnog proletarijata koji je relativno »suvišan« ekonomijama i tržištima radne snage i emigracijskim i imigracijskim zemljama.

Problematičnost povratne migracije pojačava se djelovanjem faktora regionalne afilijacije radnika-migranata. Uključivanjem tog faktora postaje očigledno da veliki dio migranata — posebice onih ruralnog podrijetla — osjeća povezanost s lokalnom zajednicom ili regijom podrijetla, a ne sa zemljom emigracije kao nacionalnom državom. Taj faktor djeluje kao prepreka internoj mobilnosti (iz perspektive zemlje podrijetla) u vezi s mogućnostima reintegracije migranata-povratnika.

Podjela rada između vodećih centara kapitalizma, »subimperijalističkih«, poluperiferijskih društvenih formacija i nerazvijenih, djelomično pretkapitalističkih društava periferije još uvijek ima funkciju neokolonijalizma (periferijska društva su proizvođači sirovina i marginalna tržišta), takva podjela u velikoj mjeri zanemaruje formalne državne granice. Tako u najvećem broju poluperiferijskih zemalja Mediterana postoji cijeli niz takozvanih »pasivnih« krajeva koji su postavljeni po strani — krajeva koje zaobilazi izravni utjecaj industrijalizacije, dok se njihova eksploatacija u kontekstu »internog kolonijalizma« u stvari pojačava — svedeni na ulogu proizvođača sirovina i prehrambenih proizvoda i marginalnog tržišta za industrijski kapital razvijenijih krajeva ili inozemni. Takvi se krajevi nalaze u svim mediteranskim zemljama, čak i u onim južnoevropskim državama koje su iskusile naj-snažniji utjecaj procesa »zavisne industrijalizacije«.

Za većinu stanovništva iz takvih krajeva postoje samo dvije alternative: pribjegavanje »naturalnoj ekonomiji« (za seljaštvo), ukoliko je to još uvijek moguće (s obzirom na poreze, postavke zelene revolucije ili pak prirast stanovništva) ili uključivanje u različite tipove procesa migracija radne snage, bilo intranacionalnog (internog) ili internacionalnog (eksternog) tipa. Povećavanje direktnih investicija (koje tendiraju koncentriranju u razvijenije dijelove poluperiferije), samo po sebi ne zajamčuje ekonomsko razvijanje tih krajeva Mediterana (upravo kao što je i kapitalistički razvoj Zapadne Evrope ostavio čitav niz regija nerazvijenima unutar same jezgre industrijske civilizacije). Tako je, također, vrlo sumnjivo hoće li uspostavljanje nove međunarodne podjele rada **kao takvo** stvoriti uvjete za reintegraciju migranata-povratnika u takvim krajevima, u krajevima koji su doprinijeli golemim kontingentima radne snage njihovim međunarodnim migracijama.

Izgledi za budućnost u svjetlu današnjih trendova

U kontekstu provedene analize, čini mi se da bi trebalo postati očigledno da namjeravana uspješna reintegracija većeg broja migranata-povratnika na Mediteranu mora zadovoljiti barem tri bitna uvjeta da bi imala izgleda za uspjeh u praksi.

Prvi uvjet je produžavanje industrijske ekspanzije u zemljama izvoznica ma radne snage i to održavanjem visoke stope rasta, bilo međunarodnim transferom kapitala ili njegovom internom mobilizacijom. Dodatan je uvjet da stopa porasta akumulacije premašuje stopu supstituiranja radne snage putem racionalizatorstva ili tehnoloških inovacija (povećavanja tehničke komponente kapitala).

Drugi je da proces reintegracije mora slijediti ekstenzivni program obrazovanja (i »prve« i »druge« generacije radnika-migranata) i stjecanje kvalifikacija za radnike-migrante koji su motivirani za povratak. Takvi programi moraju biti izravno prilagođeni diferenciranim potrebama (uključujući i regionalne razlike) zemalja izvoznica radne snage i mnogo cjelovitiji od onih aranžmana kakvi su dosad sklapani među emigracijskim i migracijskim zemljama.

Treći važan uvjet za uspješnost reintegracije u većim razmjerima je proširivanje politike povratne migracije cjelovitim programima integralnog razvoja nerazvijenih emigracijskih krajeva koje je, manje ili više, dosad zaobilazio nacionalni razvoj.

Takve su premise dosad prihvatili vodeći međunarodni forumi (OECD, MOR) koji su naglasili veliku važnost razvoja međunarodnih strategija za reintegraciju migranata-povratnika. Stvarni naponi za realizaciju takvih ciljeva su, međutim, tek u začetku.

Ipak, preostaje da se izgledi za realizaciju spomenutih premisa sagledaju iz perspektive suvremenih trendova kapitalističkog razvoja.

Već je spomenuto da je kriza stimulirala ubrzanje razvijanja i primjene novih tipova tehnologije i podjele rada unutar kapitalističkih zemalja centra. Dok takozvana »treća industrijska revolucija« (primjena mikrokompjutora u industriji i uslužnim djelatnostima), potencira postojeću polarizaciju među intelektualnim i manualnim radom na globalnoj razini, isti bipolarni proces kvalificiranja) dekvificiranja radne snage odvija se **unutar** kapitalističkih zemalja centra, paralelno sa strukturalno determiniranom marginalizacijom velikih dijelova radne snage — posebice marginalizacija zahvaća najmlađe, najstarije, žene i radnike-migrante. To je i potaknulo zanimanje za strategije organizirane povratne migracije i reintegracije radnika-migranata, kao metode za oslobađanje društvenog sistema od dijelova viška stanovništva, onih kontinuirano nezaposlenih, koji u današnje vrijeme postaje sve tegobnijim (zbog prava na socijalnu pomoć i zbog stvaranja uznemirujućih i skupih »socijalnih problema«) i potencijalno sve manje korisnim (kao rezervna armija radne snage).

Moglo bi se, međutim, pretpostavljati da će isti uzročnici (»nove tehnologije« i povećani izvoz kapitala na periferiju, koji su proizveli permanentnu nezaposlenost u kapitalističkim centrima u određenom vremenu proizvesti iste učinke i unutar evropske poluperiferije, a ti će u velikoj mjeri ugroziti izgleda za ostvarivanje integralnih strategija povratne migracije. Tako bi se moglo očekivati da će transfer određenog procesa proizvodnje iz kapitalističkog centra u periferiju, u kojoj su radničke nadnice mnogo niže, potaknuti kompetitivnost s obzirom na neke od najvažnijih, ali relativno tradicionalnih i radno intenzivnih industrijskih grana unutar poluperiferije (subimperijalističkih zemalja zavisne industrijalizacije). Očigledan je za to

primjer tekstilne industrije, koja je ranije predstavljala okosnicu politike supstitucije uvoza i industrijskog razvoja u najvećem broju južnoevropskih zemalja. Takvi će trendovi zahtijevati intenziviranje procesa racionalizatorstva, tehnoloških inovacija i zamjene živog rada i unutar mediteranske periferije, kombiniranog s internim prestrukturiranjem ekonomije i pojačavanjem napora da se potakne izvoz robe i kapitala.

Postoje indicije o tome da se kriza kapitalističkih centara sedamdesetih godina i danas, u osamdesetim godinama, prenosi na poluperiferiju. Ona već uočljivo stvara nepoželjne posljedice u obliku povećavanja problema platne bilance, pooštavanja uvjeta na tržištu radne snage i rastućih političkih nemira.

Prevela K. Tomaševski

L I T E R A T U R A

- ARRIGHI, Emmanuel, 1977 — »Den ojämnna utvecklingen: det multinationella företaget«. Lindquist (ed): **Imperialism och multinationella företag**. Bo Cavefors, pp 122—141.
- CARLSSON, Mats, 1981 — **Tillväxtens materiella grunder**, University of Gothenburg (Sweden).
- DIETZEL, Klaus-Peter, 1971 — Die Rolle der rückkehrenden Arbeiter in der Entwicklungsstrategie des westdeutschen Imperialismus, **Das Argument**, 9/10 (68).
- LEFEBVRE, Alain, 1980 — **The Marxist Concepts Mobility of Labour Export of Capital. Elements of Capital Accumulation**. (The French Case). Institute of Social Anthropology, University of Aarhus.
- MARSHALL, Adriana, 1973 — **The Import of Labour. The Case of the Netherlands**. Rotterdam University Press.
- NIKOLINAKOS, Marios, 1973 — **Politische Ökonomie der Gastarbeiterfrage — Migration und Kapitalismus**. Rowohlt.
- NIKOLINAKOS, Marios, 1975 — **The New Dimensions in the Employment of Foreign Workers**. IIVG Preprints, Wissenschaftszentrum, Berlin.
- NIKOLINAKOS, Marios, 1977 — **Die Arbeitsteilung zwischen EG und Mittelmeer: Zur Frage des Industrialisierungsprozesses in den Mittelmeerländern**. IIVG Preprints, Berlin.
- OBREGON, Anibal Quijano, 1974 — The Marginal Pole of the Economy and the Marginalized Labour Force, **Economy and Society**, (3), 1974: 393:428.
- PAINE, Suzanne, 1979 — Replacement of the West European Migrant Labour System by Investment in the European Periphery, **Dudley Seers i suradnici: Underdeveloped Europe**, Harvester Press, Plimouth, 1979: 65—95.
- SCHIERUP, Carl-Ulrik, 1973 — **Houses, Tractors, Golden Ducats. Prestige Game and Migration: A Study of Migrants to Denmark from a Yugoslav Village**. Field Report. Institute for Ethnography and Social Anthropology, Aarhus.
- SCHIERUP, Carl-Ulrik, 1973/74 — »Udvandringen af arbejdsraft oger underudvikligen«, **Kontakt**, 7, 33—34.
- SCHIERUP, Carl-Ulrik, 1977 — **Arbejds migration fra Jugoslavien. En teoretisk behandling af migration og fremmedarbejderbeskaeftigelse samt en konkret analyse af arbejds migration fra Jugoslavien og dens effekter i afsenderomraderne**. Magisterafhandling, University of Aarhus.
- SCHIERUP, Carl-Ulrik, 1980 — **Capital Accumulation and the Import of Labour**. Working Paper, Institute for Ethnography and Social Anthropology, University of Aarhus, (Typed manuscript).

- UNGER, Klaus, 1981 — **Determinants of the Occupational Composition of Returning Migrants in Urban Greece.** Paper submitted to the First European Conference on International Return Migration, Rome, 11-14 Nov.
- VAITSOS, Constantine, 1979 — **Transnational Corporations (TNC's) and Europe, Dudley i suradnici.**
- WIDGREN, Jonas, 1977 — **»Ekonomiskt samarbete — enda sättet att stoppa utvandringen«, Invandrare och minoriteter,** 3-4, 12-18.
- WIDGREN, Jonas, 1979 — **Kružni tok migracija.** Rasprave o migracijama, 53, Zagreb.
- WIDGREN, Jonas, 1981 — **Nya, trender vad gäller migrationen i Europa. Nagra intruck fran 1981 ars SOPEMI-möte (OECD, Sept. 1981).** Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm.

Carl-Ulrik Schierup

**Return Migration and the New International Division
of Labour**

(SUMMARY)

The issue of return and reintegration of migrant-workers in West European countries has been analysed within the strategic framework of West European capital. Various peripheral zones had been created within such a framework, consisting of Mediterranean countries supplying the central countries with workforce. Gradually, internal labour markets were created within the (semi) peripheral zones, however, they are not powerful enough for the reception of increasing numbers of the proletarianized population from 1970's onwards. The alternative of industrial growth and autonomous technological expansion has meagre prospects now-a-days for such countries, because of the strong pressure of the Center aiming at the removal of the crisis of the 1970's into the semi-periphery in the 1980's. In such a context, the issue of return and reintegration of migrant-workers from the Mediterranean countries, which had emigrated during the pre-crisis period, remains indeterminate.